

ری که اکنون آثار بازمانده آن در شش کیلومتری جنوب شرقی تهران بچشم می خورد از نظر قدمت با نینوا و بابل هم عهد بوده است، و از نظر عظمت، از مهمترین بلاد سده های نخستین اسلامی بشمار می آمده است. جز بغداد و نیشابور شهری با آن قابل رقابت نبوده است. باید به حق ری را مادر تهران دانست. بنای اولیه و هسته اصلی این شهر کهن در اطراف چشمه علی واقع بوده است. در نزدیکی این چشمه، تپه هائی وجود دارد که بسیار کهن و باستانی است.

در کاوشهای علمی که بعمل آمده است. معلوم گردیده در دل آنها آثاری نهفته است که از تمدنی کهن داستانها دارد. ضمن کاوشهای علمی که بسال ۱۹۳۵ میلادی در دامنه جنوبی کوه چشمه علی و اراضی مشرف به باغ صفائی بعمل آمد، ظروف منقش سفالین مربوط به حدود چهار تا شش هزار سال پیش پیدا شد و نشان داد که در کنار و امتداد این چشمه قدیمی، انسانهای متمدنی زندگی می کرده اند، و اینها همان سکنه نخستین پهنه ری هستند.

جغرافیای ری :

طول شرقی ری، ۵۱ درجه و ۲۵ دقیقه به مبدأ گرینویچ، و عرض شمالی آن، ۳۵ درجه و ۳۸ دقیقه است. بر طبق تقسیم بندی قدما ری از اقلیم چهارم به حساب می آمد که اشرف اقلیم است.

جغرافی نویسان و تاریخ نگاران درباره وسعت شهر ری سخنانی گفته اند که به چند نمونه از آنها اشاره می شود :

اصطخری در "المسالک و الممالک" می گوید :

" آنجا شهری است که مقدارش فرسنگی و نیم در فرسنگی و نیم است."

و در جای دیگر می گوید:

" طول شهر فرسنگی و نیم در مثل آن است و بنایش از گل است."

ابن خوفل در "صوره الارض" نوشته، " مقدار شهر فرسنگی و نیم در مثل آن است"

و در جای دیگر ذکر کرده: " بزرگترین شهر در این ناحیه (دیلم و طبرستان) ری است و آن اینکه " طولش فرسنگی و نیم در مثل آن است."

و در همین کتاب آورده است: " و من می گویم ری " مربعی" است بزرگ ... " این نسخه شهر ری صورت مربعی بزرگ، را داشته است.

قسمت اعظم شهر ری در جنوب کوه بی بی شهربانو افتاده بوده است.

اصولاً پهنه شهر باستانی ری از نظر قدمت و نوبی به دو بخش تقسیم می شود:

بخش اول: یا ری " پیش از اسلام " آن قسمت از شهر ری است که در جنوب چشمه علی میان باروی عظیم و پهناوری که بزمانهای پیش از اسلام پی افکنده شده، واقع بوده است و آنرا " ری برین " یا " ری علیا " می گفته اند و اندک اندک از سوی جنوب شرقی گسترش می یافته است .

بخش دوم : ری قرون اسلامی ، آن قسمت است که در جنوب شرقی بخش نخستین ، و جنوب کوه بی بی شهربانو بنیاد یافته بوده است و آنرا " ری برین " یا " ری سفلی " می نامیدند. و برگرد آن خندقی وسیع حفر کرده بوده اند .
ذکر ری در کتب دینی :

تورات : ابن فقیه در این باب گفته یکی از دانشمندان روایت کرد که " در تورات مکتوب است که ری دری از درهای زمین است، و بازرگانی مردم بدان سوست . "

اوستا : شهر ری قبل از اسلام پایگاه معروف مغان ، مرکز دینی زرتشتیان بوده است و نزد ایشان شهری مقدس بشمار آمده است. گروهی ما در زرتشت و برخی دیگر او را اهل ری دانسته اند. در اوستا نام ری بصورت " رغه " (Ragha) آمده است .
در بیستون : نام ری در کتیبه بیستون به صورت " رگا " (Raga) در ستون دوم بند ۱۳ ، و در ستون سوم بند اول افتاده است .

نام های ری :

پیش از اسلام : در کتاب توبیت (Tobit) از ضمائم غیررسمی منسوب به تورات نام ری بصورت " راکس " (راجس) و در ژویت (Tuditn) یکی دیگر از ضمائم تورات به نام " راگو " در اوستا " رغه " در کتیبه بیستون " رگا " آمده است.
به زمان ساسانیان آنجا را " ری، ری اردشیر، رام اردشیر، ریشهر و نیز رام فیروز " می نامیدند.

به عهد اسلامی : در دوران منصور دوانیقی، توسط مهدی پسر منصور، نیمه شرقی شهر ری، واقع در جنوب کوه بی بی شهربانو پی افکنده شد. برگرد آن خندقی حفر کرد، و مسجد جامعی بسال ۱۵۸ هجری بنا نهاد و قلعه در شمال آن شهر احداث کرد و این مجموع را " محمدیه " نامید.

مردم آن بخش از شهر را " مدینه " (شهرستان ، شارستان) و قلعه را " شهر بیرونی " (کهن دژ) خواندند.

آب و هوای ری :

آب شهر فراوان اما کثیف و آلوده است، یعقوبی در البندان آورده: " شرب اهل شهر از چشمه های فراوان و رودهای بزرگ

هوای ری در بهار مطبوع و خوش، در تابستان گرم، در پائیز تبخیر و در زمستان برف بار بوده است .

خوشی هوای بهاری ری در قدیم مثل بود. چنانکه ابن فقیه در مختصر البندان ذکر کرده: " گفته اند : زمستان بغداد و بهار ری و پائیز همدان و تابستان اصفهان "

و هم به سبب اعتدال بهاری ری بود که اشکانیان آنجا را پایتخت بهاره خود قرار داده بودند .

در باب گرمای تابستان ری در نزهه القلوب چنین آمده: " شهری گرمسیر است و شمالش بسته و هوایش متعفن و آبش ناگوارنده."

و همچنین پائیز ری در آثار البلاد چنین وصف شده است : " هوای ری در فصل پائیز ، تیره‌ای به زهرآب داده شده را ماند، کم اوفتد که چنین نباشد، خاصه در حق بیگانگان " بالا

نهرها و کاریزهای ری :

آب ری چنانکه اشاره شد فراوان بود. اما چون در داخل شهر، در جویها جریان داشت ناسالم و آلوده می شده است. شهر از سه راه مشروب می گردید: نهرها، کاریزها و چاهها .

مهمترین نهرها و کاریزها بدین شرح بوده است :

نهر سورین یا رود (چشمه علی فعلی) این رود از بازار ری بنام " بازار روده " می گذشت .

نهر جیلانی یا گیلانی: در بازار ساریبانان روان بوده است. این نهر به جیلاباد ری می رسد، که از بناهای " مرداویج گیلی " در مشرق ری بوده است و با امین آباد فعلی قابل انطباق است .

قنات مهم ری عبارتند از : " قنات شهبی یا شاهی، قنات نصرآباد، قنات عبدالوهاب و قنات قرشی."

تقسیمات شهر ری :

شهر بزرگ ری، هم از نظر تحول مکان در طول زمان، و هم از نظر توسعه به عهد اسلامی تقسیماتی دارد تحول مکان در طول زمان : ری از نظر قدمت به دو بخش تقسیم می شود:

ری کهنه باستانی ، و ری مستحدث ادوار بعد، که قبلاً شرح داده شد .

تقسیمات شهر ری پس از توسعه به عهد اسلامی:

ری عهد اسلامی بر طبق معمول زمان به سه قسمت تقسیم می شد:

برآن قسمت اطلاق می شد که مهدی عباسی در " ری بدین" در شرق بناهای پیشین پی افکنده بوده . تقی آباد و قسمتی از اراضی امین آباد کنونی تا مسافتی از اراضی اطراف نیز در آن پهنه افتاده است . همچنین مسجد جامع مهدی در شمال مدینه داخله قرار داشته است .

۲- مدینه خارجی ، کهندژ (قلعه) :

در شمال شهرستان، در جنوب کوه ری و متصل به آن بنا شده بود.

۳- ربقی (بازار) :

به جز مدینه داخله و خارجه دیگر جایها به تمامی در شمار ربض بوده است. که از سوی مغرب سراسر ری بدین (شهر عقیق باستانی و شهر ری فعلی) و از سوی مشرق، جیلا آباد مرداویج (حدود امین آباد کنونی) و از سوی جنوب مفاضا جنوبی شهر را شامل می شد و معاملات و دادوستد همه در ربض انجام می یافت .

اماکن عمده ری :

محلها:

محل باطان، پالانگران، جیلاباد (یا گیلاباد)، درریشان، درشهرستان، درعباس، درکنده، در مصلحگاه، دروازه جاروب بندان، دیرینه قبه، رویان، زامهران، زعفران جای، ساربانان، سرای ایالت سیزین، شافعیه فخرآباد، فلیان (یا بلیان)، کلاهدوزان، کوی اصفهانیان، کوی فیروزه، مهدی آباد، ناهک(یا ناهق)، نصرآباد و مشهد امیرالمؤمنین.

کوچه ها و خیابانها :

کوچه حنظله، دینار، ساسان، الموالی، صوفی، در بازار روده (حسن صباح در آنجا خانه داشت)، خیابان سرکه در قرن دوم و سوم هجری شهرت و عظمتی داشت، خیابان ساربان(یا ساربانان) و علاوه بر اینها خود بازارها در حکم شوارع بودند . بالا

بازارها :

بازار باب الجبل، باب سین، باب هشام، بلیان، چهارسوق یا چهار بازار، بازار دهک نو، بازار روده، که این بازار از همه بازارها معمورتر و آبادتر بوده است. بازار ساربانان، بازار نرمه یا رسته نرمه، که منسوب به دیه نارمک است و بازار نصرآباد بازارها گویا بیشتر مکشوف و بدون سقف بوده است .

دروازه ها :

دروازه آهنین، باطان، که از آنجا به سوی عراق و بغداد می رفتند. دروازه بلیان که این حدود جوانمرد قصاب فعلی واقع بوده که از آنجا به قزوین می رفتند، دروازه جاروب بندان، باب الحراب دروازه حنظله، دروازه خراسان، دروازه دولاب، در راس

الروده، در رشقان یا رشکان، در زامهران باب سین یا باب الصین، باب الصبرین، در عابس، در غناب، در کنده، دروازه کوهکین که از آنجا به طبرستان می رفتند، باب المدینه یا در شهرستان، در مصلحگاه و دروازه هشام که از آنجا به قومس و خراسان می رفتند .

مساجد و مصلی :

قدیمی ترین مسجد، در داخل فصیل یا کهندژ واقع بوده است و نماز جمعه در آنجا گزارده می شد. ظاهراً محل آن در نزدیکیهای کوه نقاره خانه فعلی بوده است .اما مسجد دیگری که می توان ذکر کرد : جامع روده، جامع سرهنگ ساوتکین(یا جامع جدید) جامع طغرل این مسجد برای حنفیان شهر ری به همراه بناهای دیگر بوسیله طغرل سلجوقی ساخته شد. به روایت کتاب النقص " این جامع بقدری بزرگ بوده است ، که بیست هزار آدمی در آن موعظت می شنیدند." مسجد عبدالرحمن نیشابوری، مسجد حنظله، مسجد شجره، (الشجره در ری قدیم، علم بوده است برای آن درخت سیب که حضرت عبدالعظیم (ع) در زیر آن دفن کردند. مسجد آنجا را مسجد شجره و گورستان آنرا گورستان شجره گویند) و مسجد الغری .

مصلای اهل سنت و جماعت : نام این مصلی در "النقص" ، از قول صاحب "فضائح الروافض" که دشمن شیعه بود، چنین نقل گردیده : "به گفته ایهم، که رافضیان (شیعیان) نماز آدینه و نماز عید به مصلی گاه مسلمانان نکند." مصلای شیعیان : ذکر این مصلی در کتاب "النقص" درج افتاده : " مدرسه شیخ حیدرمکی بدر مصلی گاه (مصلی گاه دروازه ای در محل شیعه نشین ری بوده است .) بالا

خانه های ری :

چنانکه از منابع استفاده می شود. خانه های عموما " از گل و خشت خام ساخته می شد، که گاه آجر و گچ هم در آن بکار می رفت . " مردم ری خانه های خود را در زیرزمین می ساخته اند و راه دخول را ظلمانی و تاریک و دشوار بنا می کردند. چون دشمنان به غصب و دوستان بزور، خانه های ایشان را به تصرف می گرفتند.

مولانا جلال الدین در دیوان شمس به این موضوع اشاره کرده اند:

" عمارتیسست خراباتیان شهر مرا که خانه اش در زمین چو ری باشد"

" عاشقان سازیده اند از چشم بد خانه ها زیر زمین چون شهر ری "

فرهنگ ، مدارس و کتابخانه ها:

ری پیش از اسلام ، شهر مقدس زرتشتیان بود. پیشوایان و عالمان این دین در آنجا به تعلیم معارف دین و غیر دینی مشغول

بودند. در قرون اسلامی در این شهر علوم و فنون را رواج و رونق فراوان بود. که در عید پایتختی آن، به زمان آل بویه و سلجوقیان، فرهنگ و فضیلت در آنجا به اوج کمال خود رسید.

کتابخانه و مدارس مشهور در آنجا بوجود آمد و تدریس فنون مختلف از طلب و نجوم و حکمت و کلام و فقه، بازاری گرم یافت. در ری تنها کتابخانه صاحب عباد به اندازه تمام کتابخانه های آن روز اروپا کتاب داشت.

مدارس ری :

مدرسه زاهد ابوالفتوح در محل دروازه آهنین(محل شیعہ نشین) که به عهد ملکشاه بنا گردیده است.

مدرسه بزرگ سید تاج الدین محمد کیکی در محل کلاهدوزان (محل شیعہ نشین) به زمان طغرل ساخته شده است.

مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه، مدرسه شیخ حیدرمکی که ذکر آن در بیان مصالای شیعیان گذشت.

مدرسه شاه غازی : این مدرسه توسط شاه غازی رستم در محل زامهران ساخته شده و از مدارس معروف شیعه بود. مدرسه خواجه شرف مرادی، مدرسه خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه عبدالجلیل رازی(صاحب کتاب النقص) که در اواخر عهد سلاجقه ساخته شد.

مدرسه فقیه علی جاستی، مدرسه کوی فیروزه،مدرسه سلطان محمد، مدرسه محمد بن قطب راوندی، مدرسه وزانیان که از مدارس عمده اهل سنت و جماعت ری بود. مدرسه های زیدیان که در ری مقیم بودند و دارای مدرسی نیز بودند.

کتابخانه های ری :

کتابخانه شرف الدین محمد

کتابخانه مدرسه رشید رازی

کتابخانه شاه غازی .

کتابخانه صاحب ابن عباد

این کتابخانه را بزرگترین کتابخانه ری دانسته اند و در باب کثرت کتب در آن ، ابن اثیر در وقایع سال ۳۸۵ در ذکر وفات صاحب بن عباد نوشته : " از کتب جندان گردآورد که جز او هیچ کس بدان حد فراهم نیاورده بود. چنانکه برای حمل آن به چهارصد شتر احتیاج داشت. "

" آرتور پوپ " شمار کتاب های کتابخانه صاحب را ، در کتاب " شاهکارهای هنر ایران " چنین وصف کرده است : " شاید

تعداد کتاب های موجود در کتابخانه شخصی مانند صاحب بن عباد در قرن دهم میلادی، معادل مجموع کتابخانه های

سرتاسر اروپا بوده باشد و بدیهی است، کتاب های خوش خط و مُدَّهَبِ اعلی در میان آنها کم نبوده . " شمار کتاب های این

کتابخانه از قول صاحب بن عباد ۲۱۷۰۰۰ جلد ذکر گشته است. همه این کتابها، دستنویس بوده و در آن زمان هنوز صنعت چاپ به وجود نیامده بود.

مذهب مردم ری کهن

الف) قبل از اسلام:

مردم ری پیش از رواج زرتشت، از آیین مغان تبعیت داشتند. مکان و مرکزشان ری بود و ظاهراً خود نیز از مردم همان سرزمین بوده.

ب) پس از اسلام :

پس از تصرف ری توسط سپاه اسلام، به مرور زمان، مردم این شهر به اسلام گرویدند. در اوائل که هنوز تشعب و تفرق دینی دوره عباسیان پدید نیامده بود، مسلمانان ری بطریقت سنت و جماعت بودند. هنگامی که تفرق در جامعه اسلامی بوجود آمد، در ری نیز سه شعبه اصلی، شیعه، حنفی و شافعی پیدا شدند.